

O GRADU HVARU U KASNOJ ANTICI

Nikša Petrić

Radovima hvarskih povjesnika i arheologa Jerolima Macchieda,¹⁾ don Jakova Boglića,²⁾ Ivana Krstitelja Novaka,³⁾ Grge Novaka,⁴⁾ Nike Dubokovića Nadalinija⁵⁾ i Marina Zaninovića⁶⁾ kroz zadnjih sto godina umnogome je osvijetljeno predhrvatsko razdoblje naselja na mjestu današnjeg Hvara od pretpovijesti do antike.

Prije sto godina vođena je polemika da li je Pharos (Pharia) bio na mjestu Hvara ili Starog Grada. Potaknut napisima G. B. Mac-

¹⁾ G. Machiedo, Memoria di San Prospero, Split 1872.

²⁾ G. Boglich, Studi storici sull'isola di Lesina, Zadar 1873; II izdanje, Split 1898.

³⁾ G. B. Novak, Alcune lezioni all'autore del libello »Faria Cittavecchia e non Lesina«, Zadar 1874.

⁴⁾ G. Novak, Otok Hvar u starome vijeku, Split 1914; Dim(os) i Herakleia, Strena Bvliciana, Zagreb - Split 1924; Hvar, Beograd 1924; Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1960; Stari Grci na Jadranskom moru, Rad JAZU 322, Zagreb 1961; Kolonizacija Grka na istočnoj obali Jadranskog mora, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXVIII (dalje VAHD), Split 1973; Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1972. U radu citiram izdanje Hvara 1972, iznimno 1924.

⁵⁾ N. Duboković Nadalini, Nautička svojstva luke grada Hvara, Prilozi povijesti otoka Hvara, sv. II, Hvar 1962; Nekoliko bilježaka o izgradnji hvarske luke i grada, Bilten Historijskog arhiva komune hvarske, br. 5—6 (dalje Bilten), Hvar 1963; Važan arheološki podvodni nalaz kod Hvara, Bilten, br. 5—6; Arheološke bilješke, Bilten, br. 7—8, Hvar 1965.

⁶⁾ M. Zaninović, O pitanju kopnene veze između dvaju antičkih naselja otoka Hvara, Opvscula archaeologica III, Zagreb 1958; Neki primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije, Arheološki radovi i rasprave, knj. IV—V, Zagreb 1967; O naseljenosti otoka Hvara u antičko doba, VAHD LXVIII, Split 1973; The Continuation of Autochthonous Settlements in the Graeco-Roman Period in Dalmatia, Actes du VIIIe Congres international des sciences prehistoriques et protohistoriques, Tom, III, Beograd 1973.

hieda⁷⁾ i knjigom G. Machiedo,⁸⁾ koji su smatrali da je Pharos (Pharia) bio na mjestu današnjeg Hvara, reagirao je eminentni hrvatski arheolog i povjesnik don Šime Ljubić Starogradanin, argumentirano i s pravom smještajući Pharos u Stari Grad.⁹⁾ U svojoj povijesti Hvara don Jakov Boglić ne prihvaća Ljubićeve postavke, nego ustraje na ubiciranju Pharosa u Hvar.¹⁰⁾ Na Ljubićevu knjigu polemički se okomio i Ivan Krstitelj Novak.¹¹⁾ Ta žalosna kampanilistička parba oko stvari koje su već Luciću i Hektoroviću bile u osnovi jasne (Stari i Novi Hvar!), nije mnogo pomogla rješenju pitanja antičkog naselja na mjestu grada Hvara, jer je umjesto historijsko-arheološkog raspravljanja bila vođena špekulacijama kampanilističkog mentaliteta 19. stoljeća.

Ipak arheološki podaci zabilježeni (usputno, a ne sustavno) u tim radovima ostaju nam vrijednim i često jedinim podatkom s područja Hvara kojim se danas možemo koristiti. Na žalost to je samo mali dio arheološke građe koji je u Hvaru bio nađen, a onaj prikupljen u zbirkama Bučić, Machiedo i Marchi ostao je tek fragmentarno zabilježen. I te su zbirke davno raznešene, tako da je njihov arheološki materijal za nas uglavnom propao.

Djelom Grge Novaka Hvar u antici dobiva nove omjere, osobito u sklopu problema grčke kolonizacije. U svojoj prvoj radnji o prošlosti Hvara on dopušta, unatoč tome što prihvaća ubicaciju Pharosa u Stari Grad mogućnost da je nakon razorenja Pharosa 219. g. p. n. e. po propasti države Demetrija Hvaranina, na području današnjeg Hvara bila osnovana rimska Pharia,¹²⁾ što ubrzo napušta.¹³⁾ Povučeni brojnim nalazima grčkog i grčko-ilirskog novca u Hvaru, osobito novca nepoznatog podrijetla DI, DIM, G. Novak ubicira u prostor Hvara novu grčku koloniju hipotetičkog imena Dimos i pridaje osobit značaj Hvaru u doba grčke kolonizacije, no upravo to pitanje ostaje još i danas otvorenim i diskutabilnim u sklopu problema grčke kolonizacije, odnosno odnosa Grka i Ilira na Jadranu.¹⁴⁾

Nesustavnost razradbe danog arheološkog materijala u dosadašnjem tretmanu pitanja antičkog naselja Hvara bila je i osnovna mana za njegovo povoljno rješenje. Najnovijim zapažanjima i raščlambom arheoloških dokumenata ostvaren je vidan napredak za rješenje ovog pitanja.

Tek od bilješke Cvita Fiskovića o ilirskoj gradini na mjestu današnje Fortice (tvrđave), preko topografskih bilježaka i ideje

⁷⁾ G. B. Machiedo, Pharia, Città Lesina, e non Cittavecchia, La Dalmazia, Anno II, N. 30—33, Zadar 1846.

⁸⁾ G. Machiedo, o. c.

⁹⁾ Š. Ljubić, Faria Cittavecchia e non Lesina, Zagreb 1873.

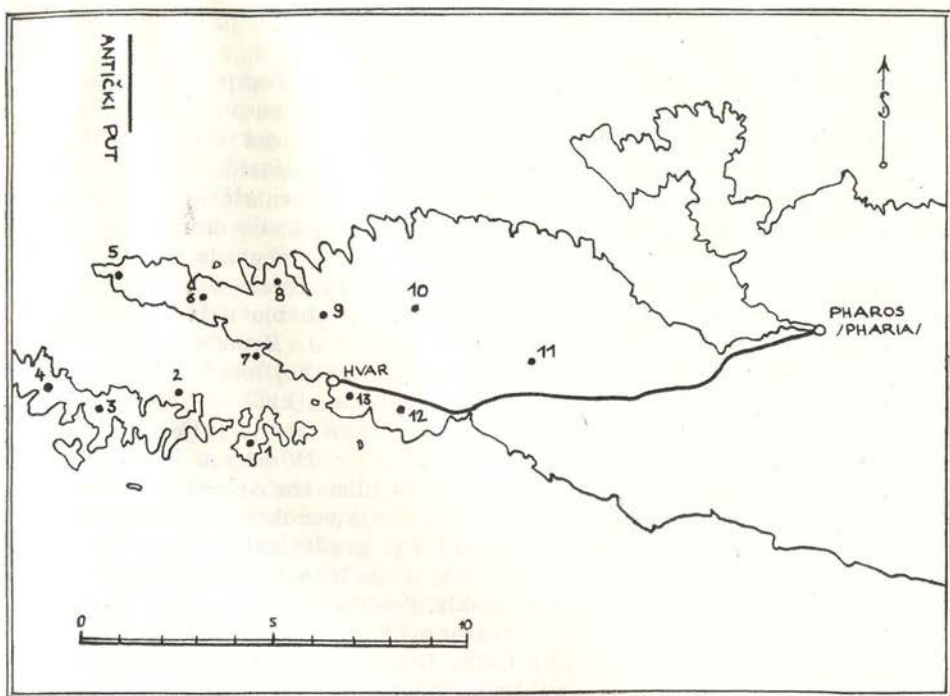
¹⁰⁾ G. Boglić, o. c.

¹¹⁾ G. B. Novak, o. c.

¹²⁾ G. Novak, Otok Hvar..., str. 23.

¹³⁾ G. Novak, Hvar 1924, str. 37—38.

¹⁴⁾ G. Novak, Dim(os)...

1. Arheološka karta područja grada Hvara

o nautičkim svojstvima luke Hvara kroz povijest N. Dubokovića Nadalini, do sustavnih radova na osnovi danog arheološkog materijala o ilirskom, ilirsko-grčkom i rimskom naselju Hvara Marina Zaninovića, dobivena je jedna jasnija predodžba o predantičkom i antičkom naselju. Kratki sažetak tog rezultata bio bi da je na mjestu Hvara postojalo ilirsko naselje, koje se u antici razvija poput mnogih sličnih autohtonih naselja na jadranskoj obali, sa stanovitim, uvjetno rečeno, političkim značajem u doba grčke kolonizacije, odnosno grčko-ilirskih odnosa u našim stranama.

Mi ćemo ovdje pokušati na osnovi do sada poznatog arheološkog materijala i nekih novih podataka do kojih smo došli, zaokružiti sliku o predantičkom i antičkom naselju Hvara i prikazati njegov razvitak u kasnoj antici. Arheološke nalaze preciznije ćemo uprostoriti u područje grada, što će nam pomoći da dobijemo jasniju sliku o karakteru ovog naselja, osobito glede njegova urbanističkog razvitka. Također ćemo razmotriti ranokršćanske indicije u Hvaru, od čega je do sada bilo poznato šest ranokršćanskih lucerni, čemu pridružujemo nove konstatacije o kršćanstvu u Hvaru i životu ovog naselja u kasnoj antici.

ARHEOLOŠKA KARTA HVARA

(1) U uvali Križa, koju najveći dio zaprema franjevački samostan, nađen je grob u amfori prilikom radova na kanalizaciji u veljači 1972. g.¹⁵⁾ Grob je nađen na puteljku, na dubini 1 m, uz sami sjeverni ogradni zid franjevačkog samostana, kod dijela vrata zvanog Kopošonta, srednjovjekovnog mornaričkog groblja. S ovim podatkom lakše možemo precizirati nalaz »ogromne amfore u kojoj je bila čovječja lubanja iz jednog vinograda u blizini franjevačkog samostana« kako nam je to zabilježio J. Brunšmid opisujući zbirku Bučić.¹⁶⁾ Sigurno je i taj grob bio u blizini gore spomenutog. (2) Opisujući zbirku Machiedo J. Brunšmid navodi jednu ranokršćansku svjetiljku nađenu u hvarskoj luci.¹⁷⁾ (3) Nešto istočnije od sjeverozapadnog ugla renesansne kuće P. Novak u Burgu, na dubini od 1 m, na stijeni do mora bio je prije desetak godina nađen »rimsko-bizantinski novac iz IV st. n. e.«¹⁸⁾ (4) Nekih tridesetak metara istočnije, u istoj ulici, iza Arsenala nađene su 1912. g. prilikom gradnje vodovoda dvije ranokršćanske lucerne opisane od don Frane Bulića.¹⁹⁾ (5) Pri građevinskim zahvatima u kući I. Zaninovića u rujnu 1965. g. nađeno je na dubini cca 2 m »rimska keramika, ulomci stakla, fragmenti urna, jedna amforica cca 25 cm visine i dva kostura«.²⁰⁾ Također je bila nađena i jedna glinena svjetiljka.²¹⁾ Očito je da se tu radi o rimskom grobu. (6) Godine 1912. prilikom radova na vodovodu za dovod kišnice s Fortice u rezervoar na trgu pred stolnom crkvom, na dubini oko 1,20 m nađeni su mnogobrojni antički predmeti i dvije ranokršćanske svjetiljke, također opisane od F. Bulića skupa s dvije već spomenute.²²⁾ (7) S južne strane stolne crkve nalazi se položaj zvan Munat. Danas je to vrt, koji je kao takav djelomično uređen 1932. g. Prilikom tih radova bilo je nađeno mnoštvo antičkog materijala, amfora, opeka, kostura i nekoliko novčića koji su srećom sačuvani. Osim jednog novčića Herakleje i jednog vrlo barbariziranog (vjerojatno Balejev), ostali su novci rimski: CLAUDIVS I, HADRIANVS, OTACILIA SEVERA, GALERIUS MAXIMIANUS, VALENTINIANUS I, CONSTANS i dva vrlo oštećena.

¹⁵⁾ Podatak g. Drage Štambuka kojemu ovdje zahvaljujem na mnogim podacima koje mi je dao. Broj u zagradi prati broj na karti 1. Treba spomenuti i nalaz groba u amfori u susjednoj uvali Križna luka (M. Zaninović, O naseljenosti..., str. 203) koji nismo unijeli u kartu iz tehničkih razloga.

¹⁶⁾ J. Brunšmid, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, N. S. I, Zagreb 1895, str. 151.

¹⁷⁾ Isto, str. 152.

¹⁸⁾ N. Duboković Nadalini, Nekoliko bilježaka..., str. 64

¹⁹⁾ F. Bulić, Trovamenti antichi cristiani nella città di Hvar (Lesina), VAHD, XLVII—XLVIII, Split 1924-25, str. 84.

²⁰⁾ N. Duboković Nadalini, Arheološke bilješke, str. 57.

²¹⁾ Podatak dugujem g. Đinu Novaku.

²²⁾ F. Bulić, o. c., str. 84.

vjerojatno CONSTANTIUS II.²³⁾ (8) Pri radovima u biskupskom vrtu 1840. g. iza kapele sv. Prosper naišlo se u zemlji na višebojni rimski mozaik, koji se počev u vrtu protezao prema zapadu sve do pod kapelu sv. Prospera.²⁴⁾ Mozaik je još in situ, a jedan odlomljeni fragmnet bijelog mozaika imao sam priliku nedavno vidjeti. (9) Zemljišne čestice N. Buzolića i K. Bracanovića blizu ljetnikovca Hanibala Lucića predstavljaju bogat arheološki lokalitet, no od silnog materijala koji je tu bio nađen nije nam se sačuvalo ništa. Stoljetna obradba polja i ljudski nemar za spomeničko blago svoga grada potpuno su devastirali ovaj teren. Tu se nalazilo zidova zgrada, urna, svjetiljaka, tegula, amfora, stupova, novaca, a fragmenata rimske keramike može se i danas vidjeti.²⁵⁾ Rimski nadgrobni natpis CIL III, 3091 je također tu bio nađen.²⁶⁾ Tu je izlazio iz Hvara i antički put za Pharos.²⁷⁾ (10) Na Dolcu, prilikom radova u temeljima kuće M. Zaninovića naišlo se na antičku svodovnu konstrukciju, vjerojatno ostatak antičke zgrade, no radi skromnosti podatka nešto konkretnije se o tom objektu ne može reći.²⁸⁾ Također je kod radova na postavljanju vodovodnih cijevi u Hvaru u proljeće 1966. g. bilo konstatirano da se u jarku, koji je od Dolca išao skoro do gradskih vrata na trgu, svugdje nalazi rimski kulturni sloj, prema trgu rjeđi, prema Dolcu gušći. Kada su na samom Dolcu blizu zdenca vođeni radovi 1964. g. naišlo se na dubini od 1,30 m na rimsko popločenje.²⁹⁾ (11) Kopanjem temelja za novo skladište blizu današnje pekare naišlo se na veliku količinu keramike, te M. Zaninović pretpostavlja da je tu u stanovitom razdoblju bio »dio podgradinske naseobinske aglomeracije«. ³⁰⁾ (12) Dominantni položaj hvarske tvrđave (Fortice) dugo je bio enigma u topografiji Hvara. Na osnovi ulomaka gradinske keramike nađene u podnožju tvrđave C. Fisković je pretpostavio »da su na ovom brijegu bile prethistorijske gomile s grobovima, a valjda i utvrde«. ³¹⁾ Povodom

²³⁾ Podatak D. Štambuka kod kojeg se i nalaze novčići. Zahvaljujem se prof. Zdenki Dukati iz Arheološkog muzeja u Zagreb, koja je identificirala novac.

²⁴⁾ G. B. Machiedo, o. c., str. 268; G. Machiedo, o. c., str. 21, nota e); G. Boglich, o. c., str. 14—15.

²⁵⁾ G. Boglich, o. c., str. 25; G. Novak, Otok Hvar..., str. 20; N. Duboković Nadalini, Arheološke bilješke, str. 53; M. Zaninović, Neki primjeri..., str. 364; Isti, O naseljenosti..., str. 202, 203.

²⁶⁾ U tom smislu: G. Boglich, o. c., str. 25, bilj. 4 i 5; G. B. Novak, o. c., str. 6, bilj. 2.

²⁷⁾ M. Zaninović, O pitanju... str. 7.

²⁸⁾ Podatak D. Štambuka. Antički stup koji se sada nalazi u dvorištu ove kuće vjerojatno potječe s područja Dolca.

²⁹⁾ Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine — Hvar, br. 3, Hvar 1. X. 1966, str. 5—6.

³⁰⁾ M. Zaninović, O naseljenosti..., str. 197.

³¹⁾ C. Fisković, Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, god. VIII-IX, Dubrovnik 1960-61, str. 240, bilj. 196.

sličnog nalaza N. Duboković Nadalini zaključuje da je na mjestu današnje tvrđave bila »ilirski utvrda«.³²⁾ Kristalizirano mišljenje i arheološke postavke o ilirskoj gradini na mjestu Fortice dao je nedavno najpotpunije M. Zaninović.³³⁾ Množina gradinske, hele-nističke i rimske keramike po padinama ovog brijega učvršćuje to uvjerenje. Treba napomenuti i nalaz kremenog nožića na južnoj padini.³⁴⁾ Nekoliko ih je bilo nađeno i na prostoru sv. Ciprijana.³⁵⁾ Keramiku nalazimo sa svih strana gradine osim sa sjeverozapadne, s koje je jedino i bio moguć normalan pristup gradini. No s te strane gradina je bila dobro branjena prirodnom stijenom, koja se i danas vidi, a na nju se nadovezuje srednjovjekovni zapadni zid tvrđave. Gradina je dakle bila izvrsno branjena. Strmina nje-nih padina danas je jedino s južne strane umanjena budući da je ta strana kultivirana parkom i samim gradom. Inače ta se strana danas kao i nekad terasasto spušta prema luci što je pogodovalo njenom naseljenju. Postojanje ilirske gradine na mjestu današnje tvrđave baca nam novo svjetlo na topografiju, historijski i urba-nistički razvitak Hvara. (13) Don Jakov Boglič bilježi da su upravo u njegovo vrijeme bila u vrtovima podno tvrđave nađena 22 kom-ada Balajeva novca.³⁶⁾ (14) Uz zapadne gradske zidine, ispod tvrđave sve do 1930—32. g. bila su in situ dva ili tri tumula, ali su pri radovima na uređenju parka bili devastirani. Tada se nailazilo na grobove u obliku sanduka od ploča, u kojima su se nalazile male posude »žare« s morskim puževima. Osim u tumulima grobovi su se nalazili i na malim zemljanim terasama.³⁷⁾ Tumuli se lijepo vide na starim fotografijama prije njihovog uništenja.³⁸⁾ Dva tu-mula nalazila su se zapadno od crkve Gospe Kruvenice, ali su još u prošlom stoljeću raskopana.³⁹⁾ (15) U kolovozu 1972. g. prilikom gradnje kuće Š. Fio nađeno je u usjeku stijena kojima završava plodni pojas zemlje, a danas iza kuće Fio, ognjište debljine kul-turnog sloja oko 1 m. Uz ostatke gara nađeno je mnogo željezno-dobnih keramičkih fragmenata, puževa, školjaka i kostiju. Na vrhu sloja nađen je i veliki komad rimske amfore. Očito se tu radi o ognjištu hvarskog Ilira.⁴⁰⁾ (16) Na mjestu gdje se danas nalazi

³²⁾ N. Duboković Nadalini, Nekoliko bilježaka..., str. 64.

³³⁾ M. Zaninović, O naseljenosti..., str. 197—202.

³⁴⁾ Za podatak sam zahvalan dr Vladimiru Mirosavljeviću.

³⁵⁾ Podatak g. Nikole Kovačevića.

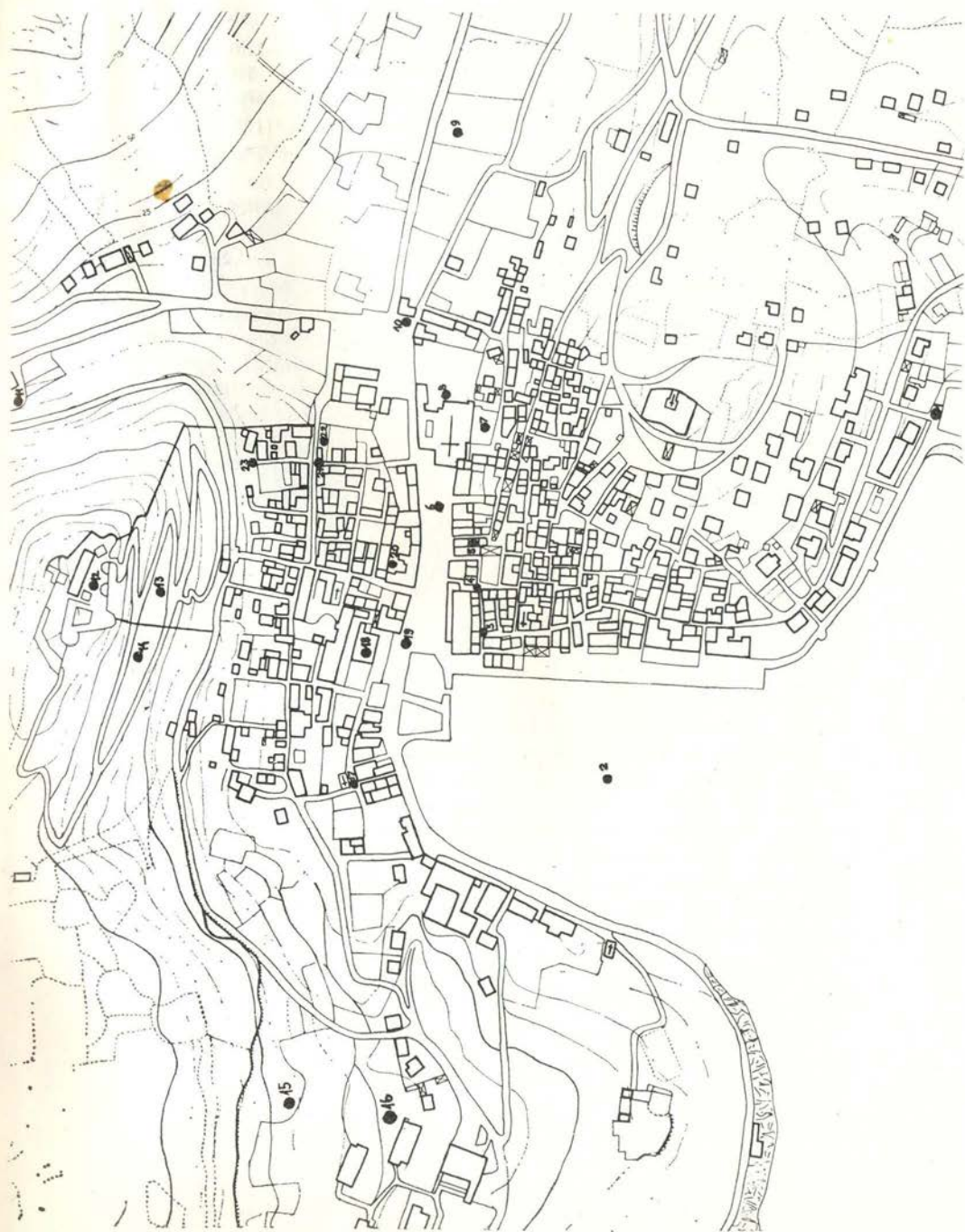
³⁶⁾ G. Boglich, o. c., str. 17, bilj. 2.

³⁷⁾ M. Zaninović, O naseljenosti..., str. 198.

³⁸⁾ G. Novak, Pučki prevrat na Hvaru 1510—1514, Split 1918, sl. 4; Isti, Hvar 1972, Tab. 9; M. Zaninović, o. c., Tab. XXIX; G. Praga, Lesina, Enciclopedia italiana, Tom. XX, Rim 1933-42, str. 959.

³⁹⁾ M. Zaninović, o. c., str. 198.

⁴⁰⁾ N. Petrić, Nalaz ilirskog vatrišta u gradu Hvaru, Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine — Hvar, br. 45, Hvar 30. I. 1973, str. 9.

2. Arheološka karta grada Hvara

Alergološki centar, nešto južnije otprilike, nalazila se crkvice sv. Katarine. O tome dalje. (17) Kod crkvice sv. Roka, južno od apside na 3 m dubine nađena je u toku radova u proljeće 1963. g. gradinska keramika uz ostatke paljevine na čvrstoj litici.⁴¹⁾ Vjerojatno se i tu radi o sličnom ognjištu kao i kod kuće Fio. (18) Kompleks kneževе palače, odnosno prostor današnjeg hotela Palace vjerojatno je najbogatiji arheološki lokalitet u gradu, no i nalazište gdje je uništenje bilo potpuno. Gradnjom hotela na mjestu kneževе palače koncem prošlog i početkom ovog stoljeća, vršeni su opsežni građevinski zahvati koji su iznijeli na vidjelo dosta antičkih predmeta. Materijal je u cijelosti uništen ili izgubljen, no srećom nešto je ostalo i zabilježeno. G. Novak nam je tu zabilježio nalaz grčkog natpisa, ali odmah uništenog tako da nam taj podatak ostaje vrlo skroman i arheološki diskutabilan.⁴²⁾ Don F. Bulić je zabilježio prema prijepisu don Kuzme Vučetića ulomak rimskog natpisa nađenog u travnju 1901. g. prilikom rušenja starog zida kneževе palače.⁴³⁾ Osim ovih natpisa bilo je nađeno blizu temelja kneževе palače, sjeverno od Lože i svjetiljaka s tvorničkim žigovima Thalli, Aprio, Cerealis, Fortis itd.⁴⁴⁾ Također se pri tim radovima nailazilo na mnoštvo keramike, amfora, novčića i grobova.⁴⁵⁾ (19) Kod mandrača kada se tu radilo 1860. g. bio je nađen mozaik, dvije lucerne i komad granitnog stupa visine oko 2 m.⁴⁶⁾ (20) Ljeti 1955. g. prigodom kopanja duboke jame u vrtu ispred palače Palladini na dubini od preko 2 m naišlo se na »ostatke antičkog sloja s ulomcima tegula i garežom«.⁴⁷⁾ (21) Radovima na vodovodnoj mreži u studenom 1971. g. u iskupu točno iza apside crkve sv. Duha bio je nađen grob u amfori, odnosno kosti s ulomcima amfora među kojima dominiraju fragmenti bizantinske keramike.⁴⁸⁾ (22) U kući P. Gilve kad se kopala zahodska jama prije petnaestak godina naišlo se u dubini 1—2 m na veliki komad zida izrazite debljine i čvrstoće građenog u »basetinama«. Zid je išao pravcem sjever-jug. Zid nije razrušen i nalazi se pod zemljom.⁴⁹⁾ Sigurno je da se tu radi o antičkom zidu. (23) Teren koji se proteže od vrta Karković do kuća Kovačević i Karković, s antičkim ostacima i devastiranom crkvom sv. Ciprijana bit će predmetom raspravljanja u daljnjem izlaganju.

⁴¹⁾ N. Duboković Nadalini, Nekoliko bilježaka..., str. 64.

⁴²⁾ G. Novak, Dim(os) ..., str. 656.

⁴³⁾ F. Bulić, Iscrizioni inedite, Bullettino di archeologia e storia dalmata (dalje Bull. dalm.), XXIV, Split 1901, str. 107.

⁴⁴⁾ F. Bulić, Trovamenti antichi..., str. 84—85.

⁴⁵⁾ Podaci starih Hvarana.

⁴⁶⁾ G. Boglič, o. c., str. 15, bilj. 5; R. Bučić, O javnim građevinama i zgradama u Hvaru, Split 1956, str. 24.

⁴⁷⁾ M. Zaninović, o. c., str. 201, bilj. 17.

⁴⁸⁾ Podatak Međ Gilve. Na žalost radovi tu vođeni nisu bili kontrolirani s arheološke strane, tako da je propuštena rijetka prilika da se bolje ispita situacija. Srećom keramika je sačuvana.

⁴⁹⁾ Podatak g. Prospera Gilve.

Osim samog grada Hvara, a za dobiti potpuniju i zorniju sliku antičkog naselja Hvara, potrebno je dati pregled arheoloških nalaza njegova šireg područja, koji je historijski i prirodno konvergentan njemu, osobito u gospodarskom pogledu. Šire područje grada Hvara stere se od rta Pelegrin na zapadu do sela Velo Grablje na istoku i s Paklenim otocima ispred.

3. Ostatak zida crkvice sv. Ciprijana u Hvaru

Dva najveća otočića iz skupa Paklenih otoka su sv. Klement i Marinkovac. (1) Marinkovac je bliži Hvaru, a nekada se zvao otočić sv. Stjepana. Tako nazvanog nalazimo ga prvi put u hvarskom statutu.⁵⁰⁾ Naziv Marinkovac je novijeg datuma. Reducirani isprvični naziv otočića nalazimo danas u imenu uvale Stipanska s južne strane otoka. U uvali Ždrilca u kojoj se nalazi plodno polje s nekoliko kuća bio je 1888. g. nađen pečat hvarskog benediktinskog samostana.⁵¹⁾ Prije pedesetak godina pri poljskim radovima u blizini zdenca s južne strane polja naišlo se na grobove, amfore, lucerne i keramiku.⁵²⁾ Ulomci rimske keramike i danas se mogu vidjeti po gomilama u blizini zdenca. Očigledno je plodno polje bilo iskorištavano i u antici tako da tu možemo očekivati i postojanje villae rusticae, čiji se ostaci vjerojatno nalaze sa sjeverne stra-

⁵⁰⁾ Š. Ljubić, Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae, et civitatis et insulae Lesinae, MHJSM, Vol. III, Zagreb 1882-3, str. 202.

⁵¹⁾ F. Bulić, Siggillo dell'abbate di s. Maria de Hvare a Cittavecchia, Bull. dalm. XXIX, Split 1906, str. 307. Napominjem da je pečat nađen u blizini zdenca, što mi je saopćio A. Vučetić čija ga je majka našla.

⁵²⁾ Prema saopćenju g. A. Vučetića koji je bio nazočan.

ne polja kod današnjih kuća. (2) More oko Hvara bogato je antičkim materijalom s potonulih brodova i nažalost izloženo stalnim devastacijama. Jedan takav nalaz antičkog posuđa s potonulog broda kod uvale Palmižana srećom je evidentiran.⁵³⁾ (3) Na Sv. Klementu u uvali Soline još i danas stoje impozantni ostaci velike villae rusticae. Pokusna iskopavanja na njoj vršio je G. Novak, te se u njoj našlo mozaika, keramike, novčića.⁵⁴⁾ Sustavno istraživanje na njoj tek treba izvršiti. (4) U sjeveroistočnom dijelu Momića poja na istom otoku nalaze se ostaci još jedne villae rusticae s mozaikom.⁵⁵⁾ Inače na otoku se nalazi dosta ilirskih tumula, koji su bili predmetom iskopavanja G. Novaka. Od grobnih priloga u njima nađenih treba istaknuti nalaze helenističkih posuda, očito iseske proizvodnje, i rimsku fibulu.⁵⁶⁾ (5) Na rtu Pelegrin, na kojem se nalazi crkvice sv. Pelegrina iz 13. stoljeća,⁵⁷⁾ u uvali Pelegrinska nailazilo se na grobove u amforama.⁵⁸⁾ (6) Značajan neolitički lokalitet Markova špilja na Pelegrinu kod uvale Parja dao je mnoštvo nalaza od 5. tisućljeća p. n. e. do 5. stoljeća n. e. Pored neolitičke, brončane i željeznodobne keramike našlo se i mnogo gnathia keramike, te rimske.⁵⁹⁾ (7) U rujnu 1963. g. bio je izvađen iz mora na ulazu u uvalu Molo Garška olovni križ s rimskog sidra (duž. 1,33 m, tež. 170 kg.) s natpisom

IL. ANTONII.
FELIX FCRD.⁶⁰⁾

(8) Na položaju Molo Lokva bilo je nekoliko tumula, koji su svi raskopani još u prošlom stoljeću.⁶¹⁾ (9) Iznad uvala Velo i Molo Vira (Sokolica) nalazi se velika grupa tumula od kojih su neki iskapani od prošlog stoljeća do danas.⁶²⁾ U Veloj Viri, uz obalu bilo je nedavno nađeno nekoliko rimskih novčića iz 4. stoljeća n. e.,⁶³⁾ dok su u Maloj Viri zabilježeni »ostaci rimske vile«.⁶⁴⁾

⁵³⁾ B. Ilakovac, Keramika iz antičkog broda potonulog kod Paklenih otoka, Diadora, vol. 4, Zadar 1968, str. 183—202.

⁵⁴⁾ G. Novak, Hvar 1972, str. 40.

⁵⁵⁾ Ibidem.

⁵⁶⁾ G. Novak, Prehistorijske gomile na Paklenim otocima, Arheološki radovi i rasprave, knj. 1, Zagreb 1959, str. 237—244; Isti, Hvar 1972, Tab. 6, sl. 2.

⁵⁷⁾ N. Petrić, Crkvice sv. Pelegrina nedaleko Hvara, Prilozi povijesti otoka Hvara, sv. IV, Hvar 1974, str. 91—95.

⁵⁸⁾ Podatak starih Hvarana.

⁵⁹⁾ G. Novak, Hvar 1972, str. 16—17.

⁶⁰⁾ N. Duboković Nadalini, Važan arheološki podvodni nalaz..., str. 60—63.

⁶¹⁾ G. Novak, o. c., str. 24.

⁶²⁾ M. E. Weiser, Tumuli und prähistorische Funde auf Lesina. II. Die Tumuli von Sokolica, Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, br. 14 (N. F., 4), 1884, Verhandlungen, str. 71—72; G. Novak, o. c., str. 23—24.

⁶³⁾ Podatak dugujem dr. Marinu Zaninoviću.

⁶⁴⁾ N. Duboković Nadalini, Hvar, turistički i historijski vodič po otoku, Hvar (bez godine), str. 32.

(10) Selo Brusje i njegova okolica nisu nam dali antičkih nalaza dok je zabilježeno prehistorijskih. Notirani su neolitički nalazi, brončano koplje i tumuli, što nam potvrđuje naseljenost ovog ambijenta u neolitiku kao i od Ilira.⁶⁵⁾ Gradinu Gračišće (Lompić) koja se nalazi u blizini Brusja na ulazu u zaljev Starog Grada i njemu inklinira izuzimamo stoga iz naše topografije.⁶⁶⁾ (11) Kod sela Velo Grablje u Babinoj špilji zabilježeni su neolitički tragovi,⁶⁷⁾ dok je kod brda Motokit (romanski toponim) u neposrednoj blizini rečene špilje i na obližnjem položaju Kluca utvrđeno nekoliko tumula od kojih su neke iskapali još G. Bučić i J. Machiedo, dok su drugi konstatirani u novije doba.⁶⁸⁾ (12) Njive su naziv za veliki plodni pojas zemlje koji se proteže od grada Hvara do sela Milna na istoku. Da je to polje bilo kultivirano i u antici imamo dosta potvrda. One su većinom fragmentarno i usputno zabilježene na nekoliko mjesta i tek kada smo ih okupili na jednom mjestu mogli smo dobiti i jednu jasniju predodžbu o izgledu ovog područja u antici. Nalazi su zabilježeni na nekoliko položaja (Vorba, Rake, Danasdolac, Plajice, Mekičevica, Sklacine, Brižine-Sveti Sakrament, Ljubića brig-Kampanel, Antunova kosa, Prosperova i Hahanova špilja), koji se svi nalaze u krugu promjera cca 500 m, tako da sam ih iz praktičkih razloga svrstao pod zajedničkim nazivom *Njive*. Na osnovi podataka koji smo prikupili možemo čak govoriti o novom arheološkom kompleksu Hvara, koji je do sada bio zanemarivan kao takav. Neolitičkih tragova (kremenih nožića, keramike) našlo se u Sklacine, Jakovljevoj, Prosperovoj, Hahanovoj pećini i ispod Antunove kose.⁶⁹⁾ Ove se pećine nalaze na sjevernom rubu polja. Povrh Antunove kose i Prosperove pećine nalazi se i dobro branjena gradina.⁷⁰⁾ Kod Hahanove špilje našao je G. Bučić i prehistorijski grob.⁷¹⁾ G. Novak je u blizini također otkopao jedan grob. Ilirskih tumula nalazi se u Plajice i na brdu Kampanel (Ljubića brig). Oni su raskopani još u prošlom stoljeću i u njima su se našli kosturi i glinene posude.⁷²⁾ Tu se nalazi još tumula koji nisu raskopani. Antičkih ostataka je također dosta utvrđeno. U uvali Mekičevica ispod Plajica nalaze se

⁶⁵⁾ S. Rutar, Najnovija prehistorička otkrića na Hvaru, Bull. dalm. XI, Split 1888, str. 14—15; I. Bulić, Tri kamena nahodjaja u Dalmaciji, Bull. dalm. XX, Split 1897, str. 193; Š. Batović, Prapovijesna brončana koplja u Arheološkom muzeju u Zadru, Diadora, vol. 3, Zadar 1965, str. 45—70.

⁶⁶⁾ G. Novak, Istraživanje špilja Ormanice i Markove, i gradine Gračišće na otoku Hvaru, Ljetopis JAZU, knj. 63, Zagreb 1959, str. 321.

⁶⁷⁾ J. Brunšmid, o. c., str. 151.

⁶⁸⁾ M. E. Weiser, o. c., str. 9; G. Novak, Hvar 1972, str. 23; M. Zaninović, O naseljenosti..., str. 199, bilj. 6; Isti, Iz starije prošlosti Grablja, Hvarski zbornik, br. 1, Hvar 1973, str. 127—129.

⁶⁹⁾ G. Bučić, Ricerche preistoriche sull'isola di Lesina, Bull. dalm. VIII, Supplemento, Split 1885, str. 1—11; G. Novak, o. c., str. 21—22.

⁷⁰⁾ G. Novak, o. c., str. 25.

⁷¹⁾ Isto, str. 22.

⁷²⁾ M. E. Weiser, o. c., str. 9; G. Novak, o. c., str. 23.

ostaci jedne rimske zgrade.⁷³⁾ U Danasdolcu na južnom rubu Njiva zabilježio je J. Brunšmid opisujući zbirku Bučić, nalaz »11 cm duge tučane sulice sa luknjom za naticanje čunjasta oblika.«⁷⁴⁾ U Danasdolcu nailazilo se i na ljudske kosture jednostavno zakopane u zemlji.⁷⁵⁾ U predjelu Brižine na položaju Sveti Sakrament bio je u prošlom stoljeću nađen fragment rimskog nadgrobnog natpisa (CIL III, 10096) »presso maceria antica.«⁷⁶⁾ Položaj Rake koji se nalazi u samom polju Njiva, a kojemu sam naziv govori o njegovu arheološkom karakteru dao je također antičkih nalaza. Ruševine zgrada (villae rusticae) vidjele su se još u prošlom stoljeću, kako nam je to zabilježio don Jakov Boglić, navodeći i nalaze cigli s natpisima SOLONAS, CLAVD PANSIAN i LOBMBROS.⁷⁷⁾ Ostataka zidova u zemlji i podloge mozaika ima još i danas. Obradbom polja tu se nailazilo na urne, a teren je i danas sav posut rimskom keramikom.⁷⁸⁾ U Njivama je G. Novak našao i novčić Marka Aurelija⁷⁹⁾ U predjelu Vorba gdje postoji i izvor vode bila je nađena množina rimskih opeka, crijepova i tragova mozaika.⁸⁰⁾ Stoljetna obradba vinograda u Njivama temeljito je devastirala njihov antički izgled, te je osim slučajnih nalaza teško već ovdje išta očekivati. Ipak ovi brojni nalazi pokazuju kako je jedan plodni prostor bio jako naseljen već u pretpovijesti, a pogotovo u antici kada su njegove gospodarske mogućnosti bile sigurno maksimalno iskorištene. Ovdje se može čak govoriti o jednom ruralnom ambijentu većih dimenzija. (13) Spile i Propod su položaji jedan blizu drugoga i nalaze se već na domaku grada. Tu su konstatirani nalazi neolitičkih kremenih nožića i keramike, te ilirski tumuli raskopani u prošlom stoljeću.⁸¹⁾

Ovim nalazima, koje smo mogli precizno uproritoriti u područje Hvara, treba pridodati i arheološki materijal koji se nalazio u zbirkama Bučić, Machiedo i Marchi. Predmeti u tim zbirkama bili su skupljeni po cijelom otoku, tako da je osim točno utvrđenog teško reći što potječe iz samog Hvara, a što iz Starog Grada. Tih zbirki danas nema, te o njima znamo samo prema zapisima J. Brunšmida, F. Bulića i G. Novaka, dok se samo malen dio nalazi danas u Arheološkom muzeju u Splitu. Brojni grčki i ilirski novci

⁷³⁾ Podatak g. Stipe Kovačevića.

⁷⁴⁾ J. Brunšmid, o. c., str. 152.

⁷⁵⁾ Podatak S. Kovačevića.

⁷⁶⁾ F. Bulić, *Iscrizioni inedite*, Bull. dalm. XIII, Split 1890, str. 9. Natpis se sada nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu, kamo su ga 1889. g. predali Ivan Krstitelj Novak i Nikola Kovačević - Zole. Vidi o tome Bull. dalm. XII, (N. ro. 12), Split 1889, između stranica 22 i 23.

⁷⁷⁾ G. Boglič, o. c., str. 25, bilj. 5.

⁷⁸⁾ Podatke zahvaljujem Prosperini i Kuzmi Tudor iz Milne na čijem se zemljištu lokalitet nalazi.

⁷⁹⁾ G. Novak, Hvar 1924, str. 17, bilj. 2.

⁸⁰⁾ G. Novak, Otok Hvar ..., str. 20—21.

⁸¹⁾ M. E. Weiser, o. c., str. 9; G. Novak, Hvar 1972, str. 22, 23.

koji su se nalazili u zbirci Machiedo⁸²⁾ ne potječu samo iz Hvara, nego i iz Starog Grada, kao uostalom i mnogi drugi predmeti.⁸³⁾ Za grčki natpis rimske carske dobe, prema Brunšmidu, možemo vjerovati da je nađen u Hvaru.⁸⁴⁾ Također je i za rimski natpis CIL III, 10094 sigurno da je nađen u Hvaru.⁸⁵⁾ Za zbirku Marchi uglavnom možemo vjerovati da je prikupljena u Hvaru, budući je Šime Marchi u svojstvu zidarskog poduzetnika većinom djelovao u Hvaru i imao bezbroj prilika doći u dodir s arheološkim materijalom svoga grada. Tako za grčki skyphos iz njegove zbirke, koji se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu možemo pretpostaviti da je nađen u Hvaru, kao i za novce iz njegove zbirke.⁸⁶⁾

Poseban problem predstavljaju egipatski predmeti iz zbirka Machiedo i Marchi, koji se danas nalaze u Arheološkom muzeju u Splitu, a nedavno su bili predmetom detaljne obradbe P. Selema.⁸⁷⁾ Upravo pomanjkanje podataka o okolnostima nalaza ovih vrijednih arheoloških dokumenata stavlja nas u dvojbu da li pripadaju prostoru Starog Grada ili Hvara. P. Selem je više sklon prihvatiti Hvar kao njihovo nalazište, naglašavajući pomorsku vrijednost hvarske luke u trgovini Jadranom.⁸⁸⁾ Ukoliko bi ovo bilo potvrđeno to bi nam dalo novu dimenziju važnosti antičke luke i naselja Hvara. Po predmetima iz zbirke Machiedo ne bi bili sigurni za te nalaze u Hvaru, jer kako smo već prije napomenuli mnogo je predmeta u ovu zbirku došlo iz Starog Grada, ali budući ih je bilo i u zbirci Marchi možemo vjerovati da su doista nađeni u Hvaru. Međutim teško je o tome još reći zadnju riječ.⁸⁹⁾

Od antičkih nalaza u Hvaru treba još istaknuti nekoliko zanimljivih predmeta koji se danas nalaze u zbirci crkve sv. Marka, a nađeni su u moru oko Hvara. Osim već spomenutog sidra iz Mole

⁸²⁾ J. Brunšmid, o. c., str. 150; Isti, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Wien 1898, str. 37, 53; G. Novak, Dim(os) ..., str. 656.

⁸³⁾ S. Ljubić, Faria Cittavecchia... str. 9. Također za grčku lucernu u zadarskom muzeju («Proviene da Lesina») nismo sigurni potječe li iz Hvara ili Starog Grada: G. Bersa, Le lucerne fittili romane di Nona conservate al Museo archeologico di S. Donato di Zara, Bul. dalm. XXIX, Split 1906, str. 85.

⁸⁴⁾ J. Brunšmid, Arheološke bilješke..., str. 150.

⁸⁵⁾ Ibidem.

⁸⁶⁾ G. Novak, Dim(os) ..., str. 656.

⁸⁷⁾ P. Selem, Egipatska božanstva u Arheološkom muzeju u Splitu, VAHD LXI, Split 1959, str. 94—110; Isti, Egipatski šauabtiji i amuleti u Arheološkom muzeju u Splitu, VAHD LXIII—LXIV, Split 1961—1962, str. 125—144, osobito bilj. 23 i 44; Isti, Egipatski bogovi u rimskom Iliriku, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, knj. 7, Sarajevo 1972, str. 5—104.

⁸⁸⁾ Isti, Egipatski šauabtiji..., str. 140, bilj. 44; Isti, Egipatski bogovi..., str. 22.

⁸⁹⁾ Možda će nam uvid u arhiv Machiedo otkriti neku bilješku o okolnostima nalaza, budući je G. Machiedo koji je stvorio zbirku zapisivao slične stvari.

Garške, tu se nalazi još jedno sidro s žigom /HMHTR BRET. Nekoliko rimskih zdjela, poklopaca, tanjura, amfora samo su malen dio materijala nađenog u hvarskom moru. Svojom vrijednošću osobito se ističe brodski rimski žrtvenik, jedini nalaz ovakove vrste poznat do sada na našoj obali.

Na osnovi topografske situacije i cjelokupne arheološke dokumentacije koju smo iznijeli, mislim da se mogu izvući neke konkretne postavke o predantičkom i antičkom naselju Hvara, njegovu historijskom i urbanističkom razvitku.

Neolitički ostaci s padina Fortice i sa Spila nadomak Hvaru pokazuju da naseljenje samog područja grada možemo pretpostaviti već na koncu neolitika. Tada je more vjerojatno bilo duboko uvučeno u rukav Dolca i činilo dobro zaštićenu luku, što je za ono vrijeme plovidbe Jadranom bilo itekako važno.

Vrijeme postanka hvarske gradine ne možemo precizirati, ali po kremenim nožićima nađenim po njenim padinama možemo pretpostaviti njeno veoma rano postojanje, možda već u eneolitu kada čovjek već počinje organizirati svoja naselja na vrhovima brežuljaka.⁹⁰⁾ Inače pojava neolitičkog materijala na gradinama u metalno doba je česta pojava u našim stranama pa tu pojavu imamo zasvjedočenu i na samom otoku, na gradini Purčin Kuk ponad Starog Grada.⁹¹⁾ Ilirsko naseljenje koncentrirano je na gradini, ali se prostire i na širokom arealu od Vire do Spila. Nalazi ognjišta i keramike u području grada pokazuju orijentaciju naselja prema južnoj strani gradine usmjerenoj luci.

Očito je dobra luka Hvara uvjetovala i ulazak ovog ilirskog naselja u sklop interesa grčke kolonizacije, odnosno grčko-ilirskih odnosa u Manijskom zaljevu od 4—3. stoljeća p. n. e. Slabi su argumenti da bi mogli izraziti tvrdnju za postojanje jednog grčkog grada (Dimos),⁹²⁾ ili čak da je tu bio Demetrijev Dimale.⁹³⁾ Grčki nalazi u Hvaru nisu nikakova posebnost, izuzmemo li novac koji nam je više pokazatelj za tvrdnju o značajnoj trgovačkoj luci u plovidbi Jadranom onog doba, jer grčkih nalaza imamo i većih i vrijednijih po mnogim mjestima u Manijskom zaljevu pa ipak ne možemo govoriti o nekim novim grčkim kolonijama, već o elementima grčko-ilirskih odnosa u ovom prostoru. Zato se o karakteru ovog naselja u doba grčke kolonizacije još ništa decidirano ne može tvrditi. Ipak na osnovi grčkih nalaza u Hvaru može se govoriti o trajanju jednog ilirsko-grčkog naselja pa čak i kombinirati njegove relacije prema Pharosu.⁹⁴⁾ Izvanredna nautička svojstva luke Hvara i sam položaj naselja nije mogao mimoći političke i gospo-

⁹⁰⁾ A. Benac, Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu, Sarajevo 1964, str. 132.

⁹¹⁾ M. Zaninović, O naseljenosti..., str. 205, i ondje navedena literatura.

⁹²⁾ G. Novak, Dim(os)...

⁹³⁾ P. Lisičar, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951, str. 26—28.

⁹⁴⁾ M. Zaninović, o. c., str. 199—202.

darske interese Isse i Pharosa i sigurno da je u tom naselju došlo do stanovite uzajamne egzistencije Ilira i Grka. Mislim da je ovo naselje imalo stanovitu ulogu u državi Demetrija Hvaranina, kao i da je bilo Teutin vojni punkt kad je podsjedala Issu. Pisani izvori nam o tomu šute, a govor arheoloških dokumenata je za sada takav da sve ostaje u domeni pretpostavki. Sigurno je samo to da je postojao grčki utjecaj na ilirsko naselje Hvara, a brojni nalazi novca nam govore o važnosti ove luke u trgovini i pomorstvu onog doba.

Romanizacijom otoka Hvara i hvarsko naselje doživljava svoju političku, gospodarsku i urbanističku promjenu poput mnogih autohtonih ilirskih naselja na istočnom Jadranu. Arheološki nalazi u Hvaru u tom su nam pogledu vrlo konstruktivni. Naselje se širi u nizinu, na Dolac, i pruža se od ispred stolne crkve do ljetnikovca Hanibala Lucića i uz južnu stranu današnjeg trga uokvirujući antičku luku. Pretpostavljam da je more u antici ulazilo u današnji trg negdje do Tri skaline. Istodobno život se nastavlja i razvija na gradini i na njenoj južnoj terasastoj strani. Grobove nalazimo na rubovima naselja. Koliko je autohtono ilirsko stanovništvo bilo zahvaćeno romanizacijom i kakove je društvene promjene doživjelo nemamo preciznijih arheoloških podataka. Za područje Paklenih otoka, Pelegrina, Brusja i Grabja pretpostavljam da se pastirski život Ilira, sa skromnim promjenama, nastavio i dalje. Natpisi (CIL III, 3091, 10094, 10096, Bul. dalm. XXIV) potvrđuje nazočnost rimskog etničkog sloja u Hvaru, koji je sigurno vodio glavnu političko-gospodarsku riječ. Brojni grobovi u amforama, kao najobičniji vid pokopa, i množina podmorskih nalaza oko Hvara upućuju na konstataciju da je antički Hvar imao svoj značaj prvenstveno kao luka, sjecište pomorskih i trgovačkih putova, što je uostalom i činilo ovaj prostor važnim kroz povijest od neolitika do kasnog srednjeg vijeka. Ako prihvatimo sigurnim nalaze grčkog natpisa rimske dobe i egipatskih predmeta u Hvaru onda nam ti dokumenti još više potvrđuju veliku frekventnost hvarske luke i njen značaj u antici. Arheološke potvrde ruralnih ambijenata (Njive, Ždrilca, Soline, Momića poje) pokazuju da je svaki plodni prostor Hvara bio kultiviran i naseljen. Za Njive možemo tvrditi da se tu radi o pravom antičkom gospodarstvu većih razmjera. Upravo ovi ruralni kompleksi iniciraju pomisao da je antičko naselje Hvara bilo znatno, budući je bilo centar ovako širokog pojasa koji je gravitirao njemu.

Bilo je potrebno ovdje, bar u pregledu, prikazati arheološku kartu samog Hvara, da bi osvijetlili njegov razvitak od pretpovijesti do antike, prikazati skicu njegova urbanističkog slijeda i time dobiti podlogu za raspravljanje o ovom naselju u kasnoj antici.

RANOKRŠĆANSKI NALAZI U HVARU

Od ranokršćanskih nalaza do sada je u Hvaru bilo poznato samo šest zemljanih svjetiljaka, od kojih za četiri koje nam je opisao F. Bulić (zbirka Marchi) znamo i točnu poziciju nalaza, dok za druge dvije opisane od J. Brunšmida (zbirka Machiedo) za jednu znamo da je bila nađena u hvarskoj luci, a druga u jednom grobu u Hvaru, ali nije zabilježeno gdje. Nažalost ove nam svjetiljke danas nisu dostupne i možemo se koristiti samo njihovim opisom. Donosim opis ovih svjetiljaka kako su to zabilježili J. Brunšmid i F. Bulić:

- 1) »... starokršćanska zemljana lampa, 0.105 duga, 0,033 visoka, sa ručicom i simetrijski naređenim dvjema grančicama (dva lista datuljne paome?) u reljefu. Na dnu se nalazi udubljen grčki tvornički biljeg XIΩ.

NHC.

Ova svjetiljka potječe »iz jednog rimskog groba u Hvaru«.

- 2) »... starokršćanska lampa, 0.115 m d., 0.075 m u promjeru, sa pticom, sjedećom na stablu, u reljefu i biljnom ornamentu na obodu, nađena u moru u hvarskoj luci.«⁹⁵⁾
- 3) »Lucena di terracotta, rossastra, a un becco alquanto rovinato. Nel campo fra i due fori per l'olio v'è un pavone in piedi. L'ornato intorno consta di fogliame e di più quadrati concentrici, in mezzo dei quali un piccolo circolo. Lunghezza 14. cm. largh. 8 cm.
- 4) Lucerna di terracotta rossastra, ad un becco e manico. L'ornato intorno è di piccoli circoli puntati. Lungh. 12 cm. largh. 8 cm.« Ove dvije lucerne su bile nađene na trgu ispred katedrale.⁹⁶⁾
- 5) »Lucerna di terracotta, ad un becco e manico mancante; nel campo un cane di corsa. Intorno ornato di circoli concentrici, fra i quali altri ornati a foggia di croce. Lungh. 11 cm. largh. 7 cm.
- 6) Lucerna di terracotta, ad un becco mancante e manico. Nel campo un cane di corsa. Intorno ornato di circoli concentrici.« Ove dvije svjetiljke bile su nađene 1912. g. iza Arsenala blizu kuće Boglić.⁹⁷⁾

Iako je na osnovi ovako škrtog opisa hvarskih svjetiljaka teško opširnije govoriti o njihovom karakteru, ipak u njima, prema obliku, veličini, ukrasu i motivici, lako možemo prepoznati kasnoj antici svojstveni tip ranokršćanskih lucerni u literaturi zvanih i

⁹⁵⁾ J. Brunšmid, *Arheološke bilješke...*, str. 150.

⁹⁶⁾ F. Bulić, *Trovamenti antichi...*, str. 84.

⁹⁷⁾ *Ibidem*.

»afrički« po centrima proizvodnje u sjevernoj Africi.⁹⁸ Tip ove svjetiljke se izgradio u 4. stoljeću i zadržao se u primjeni do 6—7. stoljeća.⁹⁹) Bile su eksportirane po cijelom Sredozemlju, a u Grčkoj i Italiji su ih počeli oponašati i proizvoditi u svojim radionicama u 5. stoljeću, tako da ih nalazimo na širokom području rimskog carstva.¹⁰⁰) Nama su najbliže radionice ovih svjetiljaka u sjevernoj Italiji (Akvileja),¹⁰¹ a pretpostavlja se i lokalna radionica u Sisciji u 4. i 5. stoljeću.¹⁰²) Zbog različitosti materijala od kojih su izrađene svjetiljke nađene u Dalmaciji i po nalazu kalupa za lucerne u Saloni, ne smije se isključiti i radionica svjetiljaka u Dalmaciji.¹⁰³)

Biljni motivi, koncentrični četverokuti usred kojih se nalazi mali kružić, koncentrični i točkasti kružići, koncentrični kružići s križićem unutar sebe s hvarskih svjetiljaka pripadaju uobičajenom repertoaru geometrijsko-ornamentalnog ukrasa ranokršćanskih uljanica, koji je resio njihova ramena. Ptica na grani (svjetilj. 2) i pas u trku (svjetilj. 5, 6) elementi su poganskog slikovnog repertoara antičkih svjetiljaka, koji se održavaju i na kršćanskim tijekom 4. stoljeća.¹⁰⁴) Svjetiljke s prikazom pauna (svjetilj. 3) između dvaju otvora za ulje, omiljelog motiva kršćanske umjetnosti u koju ulazi već koncem 2. i početkom 3. stoljeća, simbola besmrtnosti duše i uskršnuća tijela, česte su u kršćanskom svijetu, a nalazimo ih dosta i u Dalmaciji.¹⁰⁵) Posebno nam je zanimljiva naša svjetiljka s grčkim tvorničkim žigom XIONHC, kojih je inače mnogo nađeno u Grčkoj,¹⁰⁶) a koliko mi je poznato ovo je kod nas jedina. Ukrašaš palmina lišća s naše lucerne česti je ukrasni atribut na svjetiljkama u istočnom Sredozemlju, a osobito u Grčkoj gdje je već u 4. stoljeću omiljen i udomaćen.¹⁰⁷) Kršćanske svjetiljke grčke produkcije u Dalmaciji su rijetke pa nam je zato hvarska vrjednija.

⁹⁸) H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz 1954, str. 90; B. Vikić-Belančić, *Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. V, Zagreb 1971, str. 118.

⁹⁹) H. Menzel, o. c., str. 91; B. Vikić-Belančić, o. c., str. 118.

¹⁰⁰) Ibidem.

¹⁰¹) G. *Graziani Abbiani*, *Lucerne fittili paleocristiane nell'Italia settentrionale*, Bologna 1969, str. 14.

¹⁰²) B. Vikić-Belančić, o. c., str. 119.

¹⁰³) F. Bulić, *Ritrovamenti antichi fra Salona e Vranjic*, *Bull. dalm. XXXII*, Split 1909, str. 37.

¹⁰⁴) *Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XIII₂, 1612.

¹⁰⁵) G. Bersa, *Le lucerne fittili romane di Nona conservate al Museo Archeologico in San Donato di Zara*, *Bull. dalm. XXXVIII*, Split 1915, str. 58.

¹⁰⁶) O. Broneer, *The Terracotta Lamps*, *Corinth IV*, 2, 1937, str. 312; W. Lepikówna, *Lampa starozytna*, *Lwów* 1938, str. 52.

¹⁰⁷) *Paulys Realencyklopädie* . . . , 1612.

Hvarske svjetiljke, iako izgubljene, na osobit način upotpunjuju korpus ranokršćanskih svjetiljaka Dalmacije i vrijedne su nam ne samo kao pokazatelj ranog prodora kršćanstva u Hvar, već nam i produbljuju veze između obala Sredozemlja i Dalmacije u kasnoj antici, a koje su već konstatirane u mnogim oblastima kršćanskog života Dalmacije.

Uz istočne gradske zidine, ispod današnje ceste koja prolazi kroz zidine i siječe gradsku plohu podno Fortice na pola, točnije na području vrtova i kuća Kovačević i Karković nalaze se ostaci ranokršćanske bazilike *sv. Ciprijana*. Nažalost, ono što nam je danas odnosno u času kada smo za to doznali, ostalo od ovog kompleksa veoma je skromno i žalosno, tako da smo primorani bez sustavnog arheološkog zahvata iznijeti ono što smo konstatirali o ovom objektu. Kako se tu radilo o vrlo starom i zaboravljenom objektu za njega nisu znali ni povjesnici koji su se bavili Hvarom, to je rezultiralo time da se objekt nije ni mogao zaštititi kad je za to bilo prilike. Današnje stanje omogućava arheološki zahvat na području vrtova gdje se nalazi preostali dio kompleksa, koji nije pokriven kućama, ali u sadašnjoj pravno-imovinskoj situaciji to je isključeno, te se moramo zadovoljiti konstatacijama do kojih smo bez toga došli.¹⁰⁸⁾

Bazilika je bila položena pravcem istok-zapad, a pristup joj je bio s južne strane gdje se i danas vide u stijeni grubo usječene stube kojima se prilazilo crkvi. Apsida i njen istočni dio nalazi se pod današnjom kućom Kovačević. Prilikom izgradnje kuće Kovačević naišlo se na zid koji je išao pravcem sjeveroistok-jugozapad. Da li se tu radi o apsidalnom zidu ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Za južni zid crkve nismo sigurni u kojem je položaju bio, dok za sjeverni zid imamo fotografiju prije njegova rušenja, a i danas se u zemlji nazire njegov trag koji se može pratiti. Na fotografiji prikazani ostatak tog zida odaje svojom građevnom tehnikom odlike kasnoantičke gradnje svojstvene tom vremenu u Dalmaciji. Poltobrađeni lomljenac nejednaka oblika i vodoravna tenzija zidanja odgovara građevnoj tehnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji.¹⁰⁹⁾ Na slici se lijepo vidi kako je zid naslonjen na stijenu. Ovaj je predio terasast i stjenovit, te izgleda da je bar jedan dio sjevernog zida bio uz stijene. Za ovakav slučaj uvjetovan konfigu-

¹⁰⁸⁾ Te konstatacije se sastoje iz mogeg uvida u situaciju u kombinaciji s podacima dobivenim od obitelji Kovačević i Karković, osobito od Nikole Kovačevića koji je pred nekoliko godina vršio radove na području sv. Ciprijana, šireći prema zapadu svoju kuću. Fotografiju zida sv. Ciprijana, koji je pri tim radovima srušen, također mi je on ustupio, te mu se ovom prilikom zahvaljujem. Tradicija o crkvi sv. Ciprijana sačuvana je kod ljudi u ovom dijelu grada.

¹⁰⁹⁾ Na pr.: I. Fisković, Ranokršćanske crkvice na Sutvari, Gubavcu i Lučnjaku kraj Majsana u Pelješkom kanalu, VAHD LXV—LXVII, Split 1963—1965, Tab. XXXVII, XXXIX; N. Cambi, Starokršćanska bazilika i benediktinski samostanski kompleks u Stobreču, Split 1974, sl. 3, 5, 10.

racijom terena imamo u hrvatskom prostoru još potvrda.¹¹⁰⁾ Današnja vidljivost tog zida pokazuje da on istočnim smjerom ulazi pod kuću Kovačević, dok zapadnim nastavlja u vrt i gubi se u zemlji. Prostor sjeverno od zida, više prema kući, devastiran je potpuno prije nekoliko godina, kada je i srušen ovaj zid. Dio tog prostora bio je popločan. O dimenzijama, sadržaju i obliku tog prostora nije moguće nešto konkretnije reći, jer je uslijed miniranja i pregradnji teško dobiti predodžbu o njegovoj izvornoj slici. Cijeli ovaj teren je bio posut antičkim materijalom, a i danas se mogu vidjeti fragmenti keramike. Tu je bilo nađeno i nekoliko kremenih nožića, koji su tu vjerojatno došli slijevanjem. U dijelu na kojem se na slici vidi betonska kućica naišlo se bilo na grobnicu. Grobnica je bila presvođena. Konstrukcija svoda je bila od manjih opeka, a u njoj su se našli kosti i nekoliko novčića. Nažalost ti su novčići izgubljeni. Slična grobnica s novčićima 4. stoljeća bila je u prošlom stoljeću nađena na Šćedru.¹¹¹⁾ U vrtu zapadno od pretpostavljenog prostora bazilike, dakle ispred nje, nailazilo se na grobove s kosturima i nekim priložima, no preciznije ne možemo ništa više reći. Sasvim istočno, između kuće Kovačević i gradskog zida, vidi se fragment ziđa tipične kasnoantičke gradnje, koji je vjerojatno pripadao kompleksu bazilike sv. Ciprijana.

Iako za sada ne možemo uhvatiti sve arhitektonske obrise ovog kompleksa, na osnovi poznavanja arheoloških pokazatelja koje smo iznijeli i tradicije o crkvi sv. Ciprijana možemo ustvrditi da se tu radi o vrlo starom kulturnom objektu.¹¹²⁾ Sam njezin smještaj na rubu antičkog naselja i kult sv. Ciprijana odaje njezinu starinu, vjerojatno 5. stoljeće. Kult kartaškog mučenika se vrlo rano počeo štovati. Već u 4. stoljeću on je u Kanonu mise, a ubrzo ulazi i u ranokršćansku umjetnost.¹¹³⁾ Inače crkvice posvećenih sv. Ciprijanu iz kasnijeg vremena ima u ovom dijelu Hrvatske priličan broj (npr. Lastovo, Brač, Trogir, Poljica).

Nalaz groba u amfori iza apside gotičke crkve sv. Duha iz 15. stoljeća, ne bi nam osobito značio ako bi ga promatrali zasebno, ali ako ga povežemo s nekim podacima oko gradnje crkve sv. Duha onda nam taj nalaz indicira neke momente koje je potrebno apostrofirati. 6. lipnja 1468. g. sastaju se braća bratovštine sv. Duha i odlučuju »da dovrše crkvu, koju su oko stare započeli.«¹¹⁴⁾ Ovaj

¹¹⁰⁾ I. Fisković, o. c., sl. 5, 6, Tab. XXXIX; B. Marušić, Kasnoantička i bizantska Pula, Pula 1967, sl. 26, 27.

¹¹¹⁾ F. Bulić, Starinska iznašašća na otoku Šćedru (Tórcola) pokraj Hvara, Bull. dalm. XXI, Split 1898, str. 21—22.

¹¹²⁾ Podatak dr Grge Novaka. Po arhivskim podacima današnja crkva sv. Kuzme i Damjana bila je posvećena sv. Ciprijanu i tako od starih Hvarana nazivana. Mislim da je kult ranokršćanske crkve bio prenešen na ovu romaničku crkvu, jednu od prvih srednjovjekovnog Hvara.

¹¹³⁾ K. Künstle, Ikonographie der christlichen Kunst, Band. II, Freiburg im Breisgen 1926, str. 173.

¹¹⁴⁾ G. Novak, Hvar 1924, str. 174.

podatak pokazuje da je na mjestu današnje crkve sv. Duha postojala jedna starija crkva. Moguće da je tu bila ranogotička crkva iz 14. stoljeća, na što nas upućuje ranogotička skulptura s jakim romaničkim primjesama iz početka 14. stoljeća nad vratima iste crkve. No nalaz groba u amfori, gdje dominiraju fragmenti bizantske amfore daje naslutiti da ta prijašnja crkva pripada mnogo starijem vremenu. Da li se tu radilo o crkvi 6—7. stoljeća teško je tvrditi, no važno je ukazati i na tu mogućnost, a i blizina antičkog zida u vrtu Gilve pokazuje antičku podlogu ovog terena.

Držeći da je Pharia bila na mjestu današnjeg Hvara G. Machiedo je nastojao i konkretizirati neke momente u vezi solinskog mučenika sv. Anastazija.¹¹⁵⁾ Tako on navodi da je na mjestu današnje crkve sv. Roka bila od starine crkva sv. Anastazija na čijem je mjestu onda u 15. stoljeću izgrađena današnja. Kao prilog tomu

4. Južna strana crkvice sv. Marije Magdalene na Hvaru

navodi tradiciju i stare zidove koji se tu vide. On čak opisuje crkvu i daje njene mjere. Po njegovom opisu crkva je bila položena u pravcu sjever-jug s pročeljem prema jugu, a širina joj je bila kao dužina današnje crkve sv. Roka (bez apside), tako da bi prostor današnje crkve, koja je orijentirana istok-zapad, zauzimao južni dio crkve sv. Anastazija.¹¹⁶⁾ Međutim očita je tu laička Machiedova kombinacija, jer zapadni zid koji on opisuje kao vrlo stari je kasna srednjovjekovna gradnja, a stari zid istočno od crkve koji se i danas vidi, nije pripadajući sv. Anastaziju već je vjerojatno ostatak

¹¹⁵⁾ G. Machiedo, o. c., str. 9—12.

¹¹⁶⁾ Isto, str. 10.

započetog gradskog zida iz 1278. g. kada je započela izgradnja srednjovjekovnog Hvara, koji je bio zamišljen većim nego što je u okviru današnje Grode.¹¹⁷⁾ U tom prostoru istina ima ziđa koje baš ne asocira na crkvenu gradnju, ali je ispitivanje danas tu onemogućeno budući se tu nalazi štala! Ipak, u pregledu starih sakralnih objekata u Hvaru, potrebno je i ovo spomenuti bez obzira koliko to bilo diskutabilno i koliko nam G. Machiedo nije vjerodostojan po tom pitanju.

Jedan drugi objekt nije nam danas sačuvan doli u toponimu Sveta Katarina, ali imamo njegov autentičan i suvremen opis. »Prope Ecclesiam Sanctae Venerandae est quaedam fabricae fornicata, quam ex architecturae modo, et ex relatione populari comperitum est fuisse Ecclesiam Sanctae Catharinae, sed in ea sunt Altaria, neque alia, quicquam eorum, quae ad Ecclesiam spectant, praeseferentia, et est sine foribus, et minatur ruinam. Quare jussum est, eam omnino destruit, et in ejus area figi Crucem.«¹¹⁸⁾ Kratka bilješka apostolskog vizitatora Augustina Valiera iz 1579. g. je sve što znamo o nekadašnjoj crkvi sv. Katarine i njenoj sudbini. Iz Valierova opisa se vidi da se radilo o vrlo staroj crkvi, vjerojatno ne ranokršćanskoj, ali sigurno predromaničkoj ili romaničkoj. Inače, crkvice sv. Katarine su obično smještene izvan grada (Split, Trogir).

Antički nalazi na Dolcu sa sjeveroistoka *katedrale*, lokalitet Munat s njene južne strane, mozaik s istočne strane, te nalazi antičkih predmeta i kršćanskih svjetiljaka ispred stolne crkve sv. Stjepana pokazuju da današnji crkveni centar Hvara leži na antičkoj podlozi. Poznavajući skoro svugdje potvrđene primjere da danas postojeće crkve leže na starijim objektima, čiji slijed zna ići od ranokršćanske, preko starohrvatske do srednjovjekovne crkve, ne smije se isključiti ni mogućnost postojanja ranokršćanskog objekta u prostoru današnje hvarske stolne crkve.

U Njive, točnije u predjelu Plajice nalazi se gotička crkva sv. Marije Magdalene iz 15. stoljeća. Zanimljiv je položaj ove crkve, koja leži na umjetno napravljenom platou kružne osnove i ima s južne strane suhozidnu prigradnju. Stječe se dojam da se radi o presječenom i poravnanom tumulu visine oko 1 m, što ne bi bio jedinstven slučaj ove vrsti.¹¹⁹⁾ Osim tradicije koja govori o crkvi koja je tu bila prije današnje i o nalazima grobova s njene istočne strane, za postojanje starijeg objekta na mjestu današnje crkve sv. Marije Magdalene govori i situacija južnog zida današnje crkve. Na južnom zidu lijepo se vidi stariji građevni sloj sačuvan do visine 1 m u dužini današnjeg zida crkve (6,50 m) na koji se na-

¹¹⁷⁾ R. Bučić, O javnim građevinama..., str. 13.

¹¹⁸⁾ D. Domančić, Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, Arhivska građa otoka Hvara I, Hvar 1961, str. 22—23.

¹¹⁹⁾ B. Fučić, Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju, Ljetopis JA-ZU, knj. 55, Zagreb 1949, str. 64.

stavlja zid današnje crkve. Pravilni niz uskih lomljenaca i vezivni malter sa smrvljenom opekam crvenkaste boje, ne samo što je likovno stubokom različit od »gotičkog« zida crkve, već svojim građevnim osobitostima odaje tipičnu tehniku zidanja ranokršćanskih crkvice. Mislim da nas ovakav zorni ostatak potpuno učvršćuje u uvjerenju da je na mjestu današnje crkve sv. Marije Magdalene bila ranokršćanska crkvice od koje je ostao sačuvan segment njenog južnog zida. Sudeći po opsegu kružne plohe i po dužini tog zida, a i po veličini današnje crkve naša ranokršćanska crkvice je bila dosta mala jednobrodna gradnja.

Ukratko smo prije skicirali arheološki kompleks Njive, koji je najprije bio nastavan od autohtonog stanovništva Ilira. Antičko kultiviranje ovog područja sigurno je sa sobom povuklo i romanizaciju tog stanovništva, ali u kakvim oblicima zbog pomanjkanja arheoloških pokazatelja ne možemo prezentno iznijeti. Utvrđivanjem ranokršćanske crkvice na ovom području, koja se smješta na tumulu, prikazuje se ne samo kultni slijed, već i moment evangelizacije autohtonog stanovništva. Veliki ruralni ambijent poput Njiva sigurno da je u kasnoj antici bio kristijaniziran, te je vjerovatno naša ranokršćanska crkvice bila kršćanski kulturni centar ovog antičkog zaseoka.

Nemamo nikakvih arheoloških argumenata za tvrdnju o postojanju ranokršćanskih objekata na *Paklenim otocima*, te se mogu iznijeti samo neke pretpostavke. Otočić sv. Stjepana, današnji Marinkovac, u svom bivšem imenu nosi mogućnost da je tako bio nazvan po istoimenoj crkvi. To se ne može isključiti poznavajući antički kompleks u uvali Ždrilca koji smo prije iznijeli, a znajući i za ishodište ovakvih kršćanskih toponima u jadranskom prostoru. Kao sv. Stjepan otočić se prvi put spominje u statutu 1331. g. pa ako pretpostavimo da je tako nazvan po crkvi sv. Stjepana koja je tu bila, onda pretpostavljamo da je to bila ranokršćanska ili predromanička gradnja. Skloniji sam pretpostavci za ranokršćansku crkvu, budući danas na otoku nema ni traga, a ni tradicije o nekoj crkvi, dapače se više ni nezna da se otočić zvao sv. Stjepan, iako je taj naziv ostao reduciran u imenu današnje uvale Stipanska.

Ilirsko, odnosno antičko naseljenje i impozantni antički ostaci na sv. Klementu, koji se kao takav spominje također u statutu 1331. g., pokazuje da je i u kasnoj antici moralo na tom otoku biti sakralnog objekta. On se vjerovatno može očekivati u antičkom kompleksu Soline, jer prostor danas postojeće srednjovjekovne crkve sv. Klementa ne pokazuje starijih ostataka.

Ove pretpostavke ne tendiraju nikakvim decidiranim zaključcima, već ih prije iznosim kao napomenu i moguću putokaz ako se pristupi sustavnom arheološkom ispitivanju ovih terena. Naravno da cijeli ovaj naš pregled ne uključuje i naše mnjenje da se tu sve radi o čisto ranokršćanskim ostacima, ali zbog karaktera

naše teme smatrali smo podobnim apostrofirati sve naznake koje nam iole osvjetljavaju ovaj do sada neraspravljani dio hvarske povijesti.

Ranokršćanski tragovi u Hvaru, iako nesačuvani ili nedostatno opipljivi, ipak prikazuju kristijanizaciju antičkog naselja Hvara i bacaju svjetlo na njegov kasnoantički život. Već smo prije akcentuirali značaj ovog naselja kao antičke pomorske postaje, a ranokršćanske indicije u njemu to još vemća potvrđuju. Lucerne, osobito grčka, pokazuju frekventnost i dodire hvarskog naselja s obalama Sredozemlja i u kasnoj antici, te rano prisustvo kršćanstva u Hvaru. Uz ranokršćanske nalaze u Starom Gradu, zabilježene u dva navrata, hvarski nam nalazi upotpunjuju kršćansko prisustvo u kasnoantičkoj baštini otoka Hvara.¹²⁰⁾

CIVITAS QUE ALIIS TEMPORIBUS FUT

Jedan momenat iz povijesti Hvara, iako naznačen, nije do danas po našem mišljenju bio ni dostatno iskorišten ni dobro usmjeren. Civitas que aliis temporibus fuit — grad koji je nekoć postojao — kako to nalazimo u ugovoru Hvara s Venecijom 1278. g. čini nam se da omogućava bolji uvid u stanovita razdoblja hvarske povijesti. Iako je ovaj problem prvi na vidjelo iznio Remigije Bučić, on je određujući njegovu povijesnu mjeru pritom zastranio.¹²¹⁾ Na drugom sam mjestu pokušao ispraviti krivu postavku R. Bučića, a ovdje ću pokušati zaokružiti taj problem budući se uklapa u našu temu.¹²²⁾

Ovdje nećemo ulaziti u problematiku ranosrednjovjekovne povijesti Hvara, koje neki problemi još ostaju otvorenima, već ćemo samo ponoviti činjenicu da na mjestu današnjeg Hvara tijekom 12. i 13. stoljeća opstoji civitas s mnogim atributima srednjovjekovnog grada.¹²³⁾ Dolaskom Venecije 1278. g. Hvarani se u ugovoru o podložnosti obvezuju izgraditi novi grad na mjestu grada, koji je u prijašnja vremena bio kod sv. Marije Hvarske — »... hedicabunt civitatem, que aliis temporibus fuit apud sanctam Ma-

¹²⁰⁾ F. Bučić, *Iscrizioni inedite, Pharia*, Bull. dalm. XXIX, Split 1906, str. 234; N. Duboković Nadalini, *O nekim pitanjima zaštite na Hvaru*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. VIII, br. 3, Zagreb 1959, str. 80.

¹²¹⁾ R. Bučić, *Santa Maria de Lesna — prva stolna crkva hvarska*. II. *Civitas nova i civitas quae aliis temporibus fuit*, VAHD LII, Split 1950, str. 108—121.

¹²²⁾ N. Petrić, *Civitas quae aliis temporibus fuit*, *Hvarski zbornik*, br. 1, Hvar 1973, str. 177—180.

¹²³⁾ G. Novak, *Hvar* 1972, str. 47; R. Bučić, *o. c.*, str. 108—110.

riam de Lesna...« —.¹²⁴⁾ Taj grad koji se počinje izgrađivati 1278. g. je srednjovjekovni Hvar uokviren zidinama, današnja Groda. Da se civitas que aliis temporibus fuit nalazio na prostoru današnje Grode proizlazi iz same rečenice ugovora i poznavanja izgradnje grada od 1278. g. dalje.¹²⁵⁾ Iz ugovorne točke o izgradnji novog grada proizlaze i neke druge konstatacije. Naime 1278. g. na prostoru Grode su vidljive ruševine nekadašnjeg naselja i tu se dakle ne nalazi civitas 12. i 13. stoljeća. On se sigurno nalazio na području današnjeg Burga, odnosno na padinama brda sv. Nikole. To nam potvrđuju ostaci zidina i kula u tom predjelu, koji se spominju u dokumentima iz 15. i 16. stoljeća.¹²⁶⁾ Da su to ostaci srednjovjekovnog naselja potvrđuje očuvanost zidina i kula u 15. i 16. stoljeću, srednjovjekovni karakter gradnje ostatka zida u dvorištu kuće Zaninović i odsustvo antičkih nalaza u tom dijelu Hvara. Utvrđujući srednjovjekovni karakter gradnje u Burgu pokazuje se da civitas que aliis temporibus fuit pripada mnogo starijem vremenu i da stoga može biti samo antičko, točnije kasnoantičko naselje Hvara. Prezentno je, a to smo već ustanovili preko arheoloških nalaza, na kojem se prostoru prostirao predhrvatski Hvar.

Ova situacija iz 1278. g. ne samo što osvjetljava srednjovjekovne momente povijesti Hvara, već pokazuje i sudbinu njegova kasnoantičkog naselja. Položaj ranosrednjovjekovnog naselja na području Burga govori da je urbani kontinuitet Hvara bio prekinut, ali kada, još ne možemo točno reći. Bizantski novci nađeni u Hvaru nisu datirani, te nam tu ne mogu pomoći.¹²⁷⁾ Posredni spomen o predhrvatskom naselju Hvara nalazimo i u govoru Vinka Pribojevića iz 1525. g.¹²⁸⁾ i u itineraru G. B. Giustiniana iz 1553. g., koji govore kako su Hvarani nanovo izgradili svoj grad, aludirajući na situaciju koju smo iznijeli.¹²⁹⁾

¹²⁴⁾ Š. Ljubić, Statuta et leges..., str. 377. Za benediktinski samostan i crkvu sv. Marije Hvarske vidi: R. Bučić, o. c., str. 108—114; I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, sv. II, Split 1964, str. 387—389. Ova crkva nalazila se je sjeverozapadno od današnje stolne crkve.

¹²⁵⁾ Za izgradnju grada vidi: G. Novak, o. c., str. 159 i dalje; R. Bučić, o. c., str. 114—116; Isti, O javnim građevinama...

¹²⁶⁾ R. Bučić, Santa Maria..., str. 117. U prošlom stoljeću kod gradnje kuće Barbarić na rivi ispred crkve Anuncijate naišlo se na ostatke kule (G. B. Machiedo, o. c., str. 268; G. Boglič, o. c., str. 125.), a i danas se u dvorištu kuće Zaninović kod iste crkve vidi ostatak srednjovjekovnog zida. Po Bogliču i Bučiću zidine su išle od vrha brda sv. Mikule do crkve Anuncijate i obale, zatim prema placi, pa opet uz brežuljak do vrha brda. U ovom zanimljivom sklopu narednom prilikom ćemo nešto više reći.

¹²⁷⁾ G. Boglič, o. c., str. 25.

¹²⁸⁾ V. Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena, Zagreb 1951, str. 107, 210.

¹²⁹⁾ Š. Ljubić, Commissiones et relationes venetae, Tom. II, Zagreb 1877, str. 219; G. Novak, Veliko vijeće grada Hvara uz njegov postanak i razvitak do Hektorovičević i Lučićević vremena, Nastavni vjesnik, knj. XXIII, sv. 3, Zagreb 1914, krivo drži da se to odnosi na Pharos.

Naravno svi ovi srednjovjekovni podaci ne pokazuju život kasnoantičkog Hvara, ali povezani s arheološkim nalazima osvjetljavaju urbanističku i historijsku situaciju Hvara od kasne antike do srednjeg vijeka. Oni pokazuju da je civitas que aliis temporibus fuit iz srednjovjekovnih dokumenata bio antičko, odnosno kasnoantičko naselje Hvara za koje ne znamo kada je bilo razrušeno i da srednjovjekovni Hvar (Groda) leži na njemu.¹³⁰⁾ Naravno zidine srednjovjekovnog Hvara ne određuju i prostor kasnoantičkog naselja, koji je mnogo reljefniji i veći, kako smo pokazali arheološkom raščlambom.

¹³⁰⁾ Suvišno je postavljati pitanje da li je 1000. g. (točnije 998. g.) za ekspedicije Petra II. Orseola bio porušen Hvar. Povijesna je činjenica da je srušeno Lastovo.

SUR LA VILLE DE HVAR A LA FIN DE L'ANTIQUITÉ

Nikša Petrić

Dans ce travail l'auteur a réuni tout le matériel archéologique recueilli jusqu'à présent, connu au cours des siècles derniers, sur la ville de Hvar et ses environs. A cette occasion, il a ajouté certaines données nouvelles, en tenant particulièrement compte des monuments paléochrétiens. De ces vestiges paléochrétiens on connaissait déjà 6 lampes; l'auteur considère encore ici les restes nouvellement constatés de l'église paléochrétienne de St-Cyprien en ville, et les traces d'une petite église paléochrétienne qui se trouvait à l'emplacement de l'actuelle église Ste-Marie Madeleine dans la campagne proche de Hvar. L'auteur signale également d'autres indices paléochrétiens à Hvar et aux environs.

Sur la base du matériel archéologique et de la situation topographique de la ville, l'auteur expose aussi le développement historique et urbanistique de Hvar, depuis la préhistoire jusqu'au Moyen Age.

On peut supposer que le peuplement du Hvar actuel remonte à la fin du néolithique car, dans les environs proches de la ville, ont été trouvées des traces de néolithique (céramique, grattoirs-couteaux en silex). Le début urbanistique de la ville est représenté par la »gradina« (hauteur fortifiée) préhistorique qui se trouvait à l'emplacement de la forteresse actuelle; au pied de la »gradina« et au Nord-Ouest de celle-ci, il y avait plusieurs tumulus illyriens. La vie de l'habitat illyrien s'orientait sur son port qui avait une importance maritime dans la navigation en Adriatique. En fait, c'est cette importance maritime qui a conditionné l'inclusion de cet habitat dans l'ensemble des intérêts de la colonisation grecque (4e—3e s.), et les trouvailles grecques à Hvar confirment l'existence d'un habitat illyrico-grec à cette époque.

Par la romanisation de l'île, l'habitat de Hvar a aussi subi un changement politique, rural et urbanistique, comme de nombreux habitats illyriens autochtones sur la côte orientale de l'Adriatique. Sauf sous la »gradina«, l'habitat s'étendit et se développa dans la plaine et autour du port. Le territoire fertile des environs de la ville était cultivé ce qui nous est confirmé par les nombreux vestiges de villae rusticae. Le Hvar romain a, avant tout, de l'importance en tant que port antique, point de rencontre des voies maritimes et commerciales de la partie orientale de l'Adriatique. Les monuments égyptiens (amulettes, shaouabtis) trouvés à Hvar le confirment encore plus. A la fin de l'Antiquité, Hvar a aussi ce caractère, et on y trouve des traces très anciennes de christianisme ce qui est compréhensible pour un habitat portuaire.

Parmi les lampes paléochrétiennes sont particulièrement intéressantes les lampes grecques avec la marque de fabrique XIΩNHC, qui attestent la fréquentation du port de Hvar à la fin de l'Antiquité. Pendant cette période, la vie de l'habitat la plus intense est sur le territoire de la »gradina« (refuge à la fin de l'Antiquité) jusqu'au bord de la mer. Nous ne savons pas quand a disparu l'habitat de la fin de l'Antiquité à Hvar, mais il est mentionné dans les documents médiévaux en tant que *civitas que aliis temporibus fuit*, territoire sur lequel, au XIIe s., par la venue de Venise, se construit une nouvelle *civitas*, le Hvar médiéval.